

Natuurontwikkeling kan niet zonder onderzoek

Plat form

In deze rubriek is ruimte voor opinies en reacties op bepaalde beleidsvoornemens, -plannen, nota's e.d. Hier volgt een bijdrage van J.P. Bakker.

Natuurontwikkeling is een leuk onderwerp van gesprek. 'Niet gehinderd door een overmaat aan oecologische kennis', zoals mijn vroegere hoogleraar in de Plantenoecologie Dingeman Bakker, nogal eens placht te zeggen, 'heeft iedereen er een mening over'. Om te beginnen is er geen duidelijke definitie van in omloop. Men kan zich ook afvragen in hoeverre dat mogelijk, of zelfs wenselijk is. Voor een deel is het een kwestie van oude wijn in nieuwe zakken. Wat jaren geleden 'natuurtechnische milieubouw' heette, werd later eenvoudig 'natuurbouw' genoemd en gaat nu door het leven als 'natuurontwikkeling'. Ook bestaat er naar mijn smaak een geleidelijke overgang tussen 'herstelbeheer' en 'natuurontwikkeling', waardoor het niet veel zin heeft ze exact te definiëren. Een voorbeeld om aan te geven waar definities te kort schieten: de veehouder die tientallen jaren geleden zijn licht bemeste Dotterbloemhoiland maaide deed dat in het kader van zijn agrarische exploitatie. Een werknemer van een natuurbeschermingsorganisatie doet tegenwoordig hetzelfde in het kader van herstelbeheer. Nog een voorbeeld: tientallen jaren geleden won de baksteenindustrie klei in de uiterwaarden in het kader van het fabricageproces, tegenwoordig gebeurt dat enerzijds nog net zo, maar anderzijds is er een natuurontwikkelingsdoel bijgekomen. Natuurontwikkeling kan zeer verschillende activiteiten inhouden. Bovenstaande voorbeelden geven daarom aan dat definities alleen niet zaligmakend zijn: van belang is welke handelingen worden verricht en vooral met welk doel dit gebeurt.

Met name bij het formuleren van het *doel* van natuurontwikkeling begint de discussie. Over het hoofddoel, namelijk het terugdringen van menselijke activiteiten als overmatige bemesting, drainage en fragmentatie van het landschap, bestaat overeenstemming. Vervolgens zijn er twee hoofdrichtingen te onderscheiden. De

ene is die van het '*wildernis concept*'. Hierbij gaat het om een ongestoorde ontwikkeling van de natuur, dat wil zeggen zonder menselijk ingrijpen (hooguit het scheppen van een geschikt geachte beginsituatie door graafwerkzaamheden, soms gepaard gaande met vernatting, en waarbij vaak grote grazers worden ingezet). Een goed voorbeeld van deze benadering is het project 'Gelderse Poort' in het gebied van de grote rivieren. Het gaat om het herstel van moerassen en bossen in voormalige uiterwaarden. De andere hoofdrichting is die van het '*biodiversiteits concept*'. Hierbij gaat het om het scheppen en handhaven van voorwaarden voor zoveel mogelijk soorten van organismen, inclusief die van vroeger door mensen 'gemaakte' half-natuurlijke landschappen. Hierbij blijft een scala van regelmatig weerkerende maatregelen mogelijk o.a. maaien, begrazen, periodiek afplaggen, veranderen van de (grond)waterhuishouding. Een goed voorbeeld van deze benadering is het plan 'Goudplevier' op het Drentsch Plateau. Het gaat om het herstel van bos, maar ook van heide en heischrale elementen in het landschap. Het is in feite de bedoeling ontginningen vanuit heide in de loop van deze eeuw tot hoog productieve landbouwgronden weer ongedaan te maken. De opzet is om grootschalig de bouwvoor te verwijderen teneinde weer een nieuwe start te maken met een voedselarme uitgangssituatie. De gedachte hierachter lijkt duidelijk: de

bodem is vroeger verrijkt en dat moet zo snel mogelijk, als de gronden eenmaal verworven zijn, weer worden hersteld. Hierdoor kan een kans op het vergroten van oecologische kennis voor natuurontwikkeling verloren gaan.

Het zou aardig zijn in zo'n kostbaar project te onderzoeken hoe terreingedeelten met een verschillende voorgeschiedenis (periode en wijze van ontginning) zich kunnen ontwikkelen bij verschillende maatregelen (bijv. niets doen, bouwvoor gedeeltelijk verwijderen, bouwvoor geheel verwijderen, diepgeploegde oude heidezode naar boven halen). Daarnaast is onderzoek nodig naar de nog aanwezige zaadvoorraad in de bodem, dispersie van zaden en dieren. Wellicht leren we daarvoor toekomstige natuurontwikkelingsprojecten meer van dan overal in het land min of meer hetzelfde te doen, namelijk bouwvoor verwijderen en grote herbivoren toevoegen. Misschien moeten we het wel wat kalmer aan doen met grootschalige projecten van bouwvoor verwijderen. Hier komt nog bij dat enige bezinning gepast is met het oog op de historische component in het landschap, o.a. het bodemarchief, zoals bepleit wordt door de archeoloog professor Waterbolk. In half-natuurlijke landschappen, zoals het beekdal van de Drentsche A met een sterk cultuurhistorisch bepaald landschapsbeeld van rond 1900, is als uitgangspunt voor herstelbeheer gekozen voor het openhouden van de vroegere madelanden

Natuurontwikkeling bestaat veelal uit het werken met grote machines om een bepaalde abiotische uitgangssituatie te creëren. Er vinden weinig veldexperimenten plaats om te begrijpen waardoor bepaalde ontwikkelingen in het veld plaatsvinden.

met behulp van een maaibeheer. Het reservaat is gelukkig nogal groot, waardoor misschien toch gedacht kan worden aan experimenten met het oog op andere mogelijkheden, bijv. het ontwikkelen van mesotroof moeras, of struweel en bos.

Aanhangers van het 'wildernis concept' maken het zich zelf, oecologisch gezien, eigenlijk wel gemakkelijk. Je schakelt de invloed van de mens uit, laat de natuur haar gang gaan, dan is het goed. Concrete doelen in de zin van na te streven levensgemeenschappen worden niet geformuleerd. Hoe de natuur zich ontwikkelt, is niet voorspelbaar (het wordt immers 'nieuwe' natuur die zichzelf reguleert), want het is een proces van heel lange adem en onttrekt zich in veel gevallen aan de waarneming van één of meerdere generaties. Het gevaar bestaat dat het niet langer ingrijpen in een bepaald gebied een doel op zich is geworden. Hiermee onttrekt het 'wildernis concept' zich in feite aan de mogelijkheid te worden beoordeeld op de effecten van natuurontwikkeling.

Aanhangers van het 'biodiversiteits concept' maken het zichzelf moeilijk. Zij proberen een concreet doel te formuleren in de zin van een bepaalde levensgemeenschap met daarin voorkomende 'doelvegetatie' en 'doelsoorten'. Om deze doelen te bereiken zijn vaak bepaalde beheersmaatregelen nodig en kan (en moet) gecontroleerd worden of die het gewenste effect sorteren. Deze benadering gaat er

vanuit dat er al zoveel kennis over oecosystemen bestaat dat het verband tussen beheersmaatregelen en de ontwikkeling van de gewenste systemen bekend is. Een goed voorbeeld vormt de poging in natuurontwikkelingsprojecten vanuit bemeste landbouwgronden, na het verwijderen van de bouwvoor, een heide- of heischrale vegetatie te ontwikkelen. Aan de hand van kennis over de regionale en lokale hydrologische condities kan worden voorspeld wat de samenstelling van het grondwater in een 'doelgebied' kan zijn. Deze kennis levert samen met de in het veld gemeten grondwaterstanden voldoende informatie om op basis van bestaande gegevensbestanden te kunnen voorspellen of abiotische condities geschikt zijn voor de ontwikkeling van 'doeltypen' en zo ja, in welke delen van het terrein. Of en hoe snel de 'doelvegetatie' zich kan ontwikkelen hangt af van de zaadvoorraad van 'doelsoorten' in de bodem. Als de zaadvoorraad ontoereikend is, kan worden nagegaan of zich vanuit de omgeving 'doelsoorten' zouden kunnen vestigen via dispersie door wind, water, dieren of maaimachines. Grote grazers of maaimachines zijn nodig om de 'doelvegetatie' in een half-natuurlijk landschap te ontwikkelen en te behouden. Als de ontwikkeling achterblijft bij het gewenste tempo, kan overwogen worden over te gaan tot introductie van 'doelsoorten'. Het hele scala van regionale grondwaterhuishouding tot introductie

van 'doelsoorten' dient te worden geïntegreerd en verdient een experimentele aanpak om kennis op te doen. Een dergelijk geïntegreerde aanpak van natuurontwikkeling of herstelbeheer zou veel kennis genereren. We zouden hiermee in Nederland voorop kunnen gaan lopen, aangezien in het buitenland een dergelijke aanpak nog niet wordt gehanteerd. Deze aanpak kunnen we aanduiden met 'restoration ecology'. Dit is niet een poging tot een nieuwe definitie, maar een poging om aan te sluiten bij de internationale literatuur en daar een Nederlandse inbreng bij te hebben. Ook bij het hanteren van dit begrip blijft het noodzakelijk aan te geven wat er gedaan wordt en met welk doel.

Voor welke optie ook wordt gekozen: het is van wezenlijk belang om te registreren hoe de natuur zich feitelijk ontwikkelt. Bovendien is het van belang te weten hoe de ontwikkeling verloopt bij een andere maatregel dan 'niets doen'. Alleen door veldexperimenten uit te voeren is het mogelijk verbanden te vinden tussen genomen maatregelen en de effecten ervan op de levensgemeenschap. Ook als het doel van natuurontwikkeling wellicht niet geformuleerd kan worden in de zin van een verwachte levensgemeenschap, maar juist wordt gevormd door de natuurlijk processen zelf, leent het zich voor oecologisch onderzoek. Er worden hiërarchische invloedssferen onderscheiden in het landschap, in de rangorde

klimaat, gesteente, reliëf, grondwater, bodem, planten en dieren. Bij de relaties tussen deze componenten is sprake van wederzijdse beïnvloeding, maar deze invloeden zijn niet even belangrijk, aangezien de component hoger in de rangorde de sterkste invloed heeft. In het geval van natuurontwikkeling langs de grote rivieren wordt de rivier geacht grootschalige dynamiek in het landschap teweeg te brengen, die zich zal uiten in erosie en sedimentatie. De grote herbivoren worden geacht, gesuperponeerd op deze grootschalige dynamiek, structuur in de vegetatie te brengen. Een kostbaar en grootschalig project als de 'Gelderse Poort' zou begeleid kunnen worden door oecologisch onderzoek naar de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende hiërarchische niveaus. Dat vraagt om experimenten over bv. sedimentatie, begrazing, dispersie van soorten. De resultaten van dergelijke experimenten kunnen helpen bij toekomstige beslissingen over natuurontwikkeling.

Soms lijkt tegen beter weten in een beleidskeuze te worden gemaakt voor het 'wildernis concept', waarbij de resultaten van onderzoek genegeerd worden. Een goed voorbeeld vormen de kwelders in het Waddengebied. In het Nationalpark Schleswig-Holsteinisches Wattenmeer in Duitsland wordt natuurontwikkeling volgens het 'wildernis concept' voorgestaan. De reden hiervoor ligt in de huidige zeer zware beweiding door schapen, waardoor de kwelders de aanblik bieden van een goed onderhouden golfbaan. Voor de handhaving van de huidige door de mens gemaakte landaanwinningskwelders is het overigens nodig de buitenste sedimentatievakken te handhaven, aangezien anders de hele kwelder verdwijnt door erosie. Los van deze randvoorwaarden voor de handhaving van de landaanwinningskwelders, wordt de beweiding met schapen op grote schaal gestaakt. Experimenten in Nederland en Duitsland laten zien dat zich na het uitsluiten van beweiding een hoge vegetatie ontwikkelt, die gedomineerd wordt door een enkele plantesoort en die niet aantrekkelijk is voor overwinterende ganzen en de aan zoute omstandigheden gebonden entomofauna. Toch bestaat in Duitsland het idee dat de kwelder een gevarieerde vegetatie zal gaan herbergen, waarin ganzen zich kunnen handhaven, aangezien ze in staat worden geacht de vegetatie voldoende kort te houden zonder dat er schapen

aan te pas komen. Bij het beheer van kwelders in Nederland en Denemarken wordt het 'biodiversiteits concept' aangehangen en wordt veelal gestreefd naar extensieve beweiding. Volgens de definitie van oorspronkelijke flora en niet sterk door mensen beïnvloed vegetatiebeeld (met of zonder menselijke activiteiten is de vegetatie in dit geval gedomineerd door grasland gemeenschappen) vormen kwelders een vrijwel natuurlijk landschap. Met het oog op een referentiebeeld voor het 'wildernis concept' is het goed te weten dat de kwelders in het Waddengebied vanaf de periode dat ze begaanbaar werden (ongeveer 2500 jaar geleden) intensief werden geëxploiteerd door de kustbewoners. Dit blijkt uit het groot aantal terpen (Friesland), wierden (Groningen) en warften (Duitsland). In deze verhogingen zijn vrijwel alleen maar plantenresten gevonden die duiden op een beweidde kwelder. Let wel, het bovenstaande is geen pleidooi om op alle kwelders in bijv. het internationale Waddengebied hetzelfde beheer van beweidens te realiseren. Met name de kwelders die nooit beweid zijn geweest (oostkant van Terschelling, Schiermonnikoog) zouden onbeweid moeten blijven, met het oog op het volgen van een ongestoorde successie. Onderdeel van deze studie zou kunnen zijn het in exclusies uitsluiten van ganzen, hazen, konijnen. Dit kan inzicht geven in de invloed van kleine herbivoren op de snelheid en richting van successie. Op door de mens gemaakte landaanwinningskwelders zou een optie kunnen zijn om verschillende beheersvormen in te stellen. De in 1975 al door Dijkema vastgestelde variatie in beheer en daarmee samenstelling van de vegetatie in de landaanwinningskwelders van de kust van Groningen was misschien zo gek nog niet.

Bij de discussie over natuurontwikkeling zou het er niet om moeten gaan of iemand voor het 'wildernis concept' of het 'biodiversiteits concept' is. Beide concepten zijn legitiem en moeten niet tegenover elkaar staan. Het gaat er om of iemand bereid is kennis te verzamelen middels vergelijkende veldexperimenten. We zouden veel kunnen leren van het opdelen van de Oostvaardersplassen en de vergelijking van de effecten van de onlangs gemaakte keuze voor ophouden met manipuleren van het peilbeheer met het tot voor kort toegepaste cyclisch peilbeheer. We zouden over enkele tientallen

jaren een discussie kunnen voeren op basis van de uitkomst van een experiment. Dat lijkt te verkiezen boven de 'welles-nietes' discussie die onlangs werd gevoerd. Een goed voorbeeld van naast elkaar lopende ontwikkelingen op grond waarvan een beleidskeuze kan worden gemaakt vormen de Slikken van Flakkee. Deze vielen in 1971 droog na de afsluiting van de Grevelingen. Het terrein bevatte zowel voormalige schorren (kwelders) als slik (wad). Op 650 ha vindt begrazing plaats met 50 Heckrunderen en 25 Fjordenpaarden, waardoor een groot aandeel grazige vegetatie is ontstaan; 600 ha heeft zich spontaan ontwikkeld, resulterend in een groot aandeel bos en struweel. Ook de broedvogelbevolking heeft een verschillend karakter gekregen. Op het onbegrasde deel broeden dankzij het voorkomen van bos en struweel meer soorten dan op het begrasde deel, dat steeds belangrijker wordt voor weidevogels en in het winterhalfjaar voor brandganzen. Zowel brandganzen als spontane bosontwikkeling worden door de beheerder van belang geacht. Daarom is voor de toekomst van de Slikken van Flakkee gekozen voor drie compartimenten van elk ongeveer 400 ha: grootschalig, relatief zwaar begrasd open grasland; parklandschap met extensieve begrazing; spontane bosontwikkeling.

De met behulp van experimenten verzamelde kennis is essentieel om oecologisch gefundeerde beslissingen over natuurontwikkeling te kunnen nemen. De negatieve houding die nog wel eens wordt aangenomen ten aanzien van experimenten in gebieden waarin natuurontwikkeling plaatsvindt (verstoring van natuurlijke processen, levert toch niets op, de natuur is toch onvoorspelbaar) is daarom contra-productief. Experimenten zijn noodzakelijk om geleidelijk de effecten van verschillende vormen van natuurontwikkeling te leren kennen en de mechanismen achter deze geregistreerde effecten. Alleen op die wijze kunnen we leren concrete doelen voor natuurontwikkeling te formuleren die ook toetsbaar zijn. Natuurontwikkeling lijkt steeds belangrijker te worden in de ruimtelijk ordening van Nederland en behoeft daarom een deugdelijke oecologische basis.